

В. В. Костицький, доктор юридичних наук, академік (дійсний член) Національної академії правових наук України, професор Київського національного університету імені Траса Шевченка, Голова Вченої Ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи
ORCID: 0000-0003-1692-9810

О. О. Закаль, аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені В.З. Янчука Національного університету біоресурсів та природокористування України
ORCID: 0000-0003-4231-1299

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ЗМІНИ КЛІМАТУ ТА ЇХ НАСЛІДКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються питання значимості понятійного апарату у розвитку правового регулювання суспільних відносин, а також про поняття інформації як загальнонаукової та правової категорії. Автори виходять із системного та філософсько-правового розуміння поняття «інформація», яке охоплює три його аспекти - гносеологічний, онтологічний та антропологічний., відзначаючи, що на сьогодні у науковій літературі наразі йдеться про два аспекти розуміння поняття «інформація» (гносеологічний, онтологічний). Відповідно до гносеологічного розуміння інформацією є відомості про дійсність на основі мислення і висновків людей або вирішення завдань засобами, що наділені «інтелектуальними» можливостями. З онтологічної точки зору інформація розглядається як кількісне значення міри пропускної здатності каналу зв'язку, як упорядкована субстанція, яку можна описати математично. В антропологічному контексті інформація розглядається як засіб комунікації та джерело знань, досвіду, традицій; як форма позначення суспільних і природних явищ і процесів та засіб спілкування між людьми; як форма збереження відомостей про суспільні, групові та індивідуальні цінності.

Оскільки інформація має специфічні юридичні властивості, за змістом вона може бути відомостями про особу (фізичну чи юридичну), мати довідково-енциклопедичний характер, містити відомості про стан довкілля. Правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації) визначається законодавством України та міжнародними договорами України. У статті відзначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства інформація про стан довкілля, зокрема про проблеми впливу глобальних змін клімату на екосистему Землі, про їхнє відвернення та пом'якшення виходять на перший план як на міжнародному, так і на національному рівнях. Саме тому особливої актуальності набуває завдання, пов'язане з виробленням концептуальних підходів до вирішення зазначених проблем у контексті Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (1992 р.), вимог Кіотського протоколу (1997 р.) та Паризької угоди про зміну клімату (2015 р.), інших джерел міжнародного права. У статті також надано детальний аналіз національного законодавства, що регулює інформаційні відносини у сфері захисту клімату, розглянуто основні проблеми його реалізації, наведена система інституційного забезпечення інформування про стан та зміни клімату.

Ключові слова: інформація, екологічна інформація, право на інформацію про стан довкілля, право на доступ до інформації про стан довкілля, право на інформацію про стан та зміни клімату, право на доступ до інформації про стан та зміни клімату.

V. V. Kostytskiy, O. O. Zakal. The right to information about climate change and its consequences: theoretical and legal problems

The article examines the importance of the conceptual apparatus in the development of legal regulation of social relations, as well as the concept of information as a general scientific and legal category. The authors proceed from a systematic and philosophical-legal understanding of the concept of «information», which covers its three aspects - epistemological, ontological and anthropological, noting that today in scientific literature there are currently two aspects of understanding the concept of «information» (epistemological, ontological). According to the epistemological understanding, information is information about reality based on people's thinking and conclusions or problem solving by means endowed with «intellectual» capabilities. From an ontological point of view, information is considered as a quantitative measure of the bandwidth of a communication channel, as an ordered substance that can be described mathematically. In the anthropological context, information is considered as a means of communication and a source of knowledge, experience, and traditions; as a form of designation of social and natural phenomena and processes and a means of communication between people; as a form of preserving information about social, group and individual values.

Since the information has specific legal properties, its content can be information about a person (physical or legal), have a reference and encyclopedic nature, and contain information about the state of the environment. The legal regime of information on the state of the environment (ecological information) is determined by the legislation of Ukraine and international treaties of Ukraine. The article notes that at the current stage of society's development, information about the state of the environment, in particular, about the problems of the impact of global climate changes on the Earth's ecosystem, about their prevention and mitigation, come to the fore both at the international and national levels. That is why the task related to the development of conceptual approaches to solving these problems in the context of the UN Framework Convention on Climate Change (1992), the requirements of the Kyoto Protocol (1997) and the Paris Agreement on climate change (2015) is gaining particular relevance. , other sources of international law. The article also provides a detailed analysis of the national legislation regulating information relations in the field of climate protection, considers the main problems of its implementation, and provides a system of institutional provision of information on the state and changes in climate.

Key words: information, environmental information, the right to information about the state of the environment, the right to access information about the state of the environment, the right to information about the state and changes in climate, the right to access information about the state and changes in climate.

Право в сучасному житті регулює найрізноманітніші суспільні відносини. Відповідно, категоріально-понятійний апарат має важливе значення для забезпечення ефективного правового регулювання, особливо за умови використання в праві так званих «нерідких» категорій, у тому числі і такого поняття, як «інформація». Цей термін запозичений, а його використання має довгу історію. Розкриття змісту цього терміну пов'язане із латинським словом «informatio», яке походить від кореня «form» – «форма», а приєднання до нього префіксу «in» («у, всередині») дає етимологічне розуміння інформації як такого, « що знаходиться всередині форми», тобто зміст [1, с. 249].

У словникових джерелах «інформація» в перекладі з латинської буквально означає «ознайомлення», «роз'яснення», «викладення». Французьке «information» (походить від слова «informo» – надаю форму, створюю уявлення про щось, зображаю) – це: «1) відомості про які-небудь події, ситуації, чиясь діяльність тощо; 2) повідомлення про що-небудь; 3) сукупність знань про навколишній світ» [2, с. 314]; «відомості про навколишній світ, процеси, які в ньому відбуваються, про події, ситуації, чиясь діяльність, що їх сприймають людина і живі організми, машини та інші системи» [3, с. 368].

З точки зору системного підходу та філософсько-правового сприйняття аналізу поняття «інформація» треба виділити три його аспекти: гносеологічний, онтологічний та антропологічний. У науковій літературі виокремлюють наразі два аспекти розуміння поняття «інформація»:

гносеологічний – інформація розглядається як відомості, як якісне значення змісту повідомлення (семантичний, якісний аспект інформації); під цим кутом зору інформацією є будь-які відомості про дійсність на основі мислення і висновків людей або вирішення завдань засобами, що наділені «інтелектуальними» можливостями;

онтологічний – інформація розглядається як кількісне значення міри пропускну здатності каналу зв'язку (визначеності й упорядкованості (інтенсивності) потоку повідомлення в мережах передачі даних, що зветься «трафік») і упорядкування повідомлень (організація процесу кодування/декодування і передачі/прийому інформації). Інформація в даному аспекті розуміється як упорядкована субстанція, яку можна описати математично [4, с. 29–31].

На нашу думку варто також врахувати і антропологічний аспект, оскільки інформація існує у людському суспільстві, самовиражається як: засіб комунікації; джерело знань, досвіду, традицій; форма позначення суспільних і природних явищ і процесів; засіб спілкування між людьми; форма збереження відомостей про суспільні, групові та індивідуальні цінності.

Навіть побіжний погляд на зміст поняття «інформації» дає можливість переконатись у розмаїтті поглядів вчених на нього. Це природно, оскільки різні дослідники використовують термін «інформація» під різними кутами зору – залежно від конкретної галузі науки чи напряму наукових досліджень (для юриспруденції іноді в нагоді стають навіть визначення, що використовуються, наприклад, у фізиці чи кібернетиці – наприклад, твердження про взаємне переливання прогресивних досягнень у розвитку права та правової наук за принципом «сполучених посуден» [5, с. 47-50]., або ж розгляд норми права як «вічного двигуна» [6, с. 56].), з іншого – в такій багатогранній категорії немає і просто не може бути єдиного визначення поняття.

Ще раз підкреслимо, що інформація є засобом комунікації людей і нерідко виступає об'єктом їх діяльності. Без отримання інформації в різних її виявах та формах неможлива еволюція людини та розвиток суспільства і держави. Інформація є одним з ключових понять для багатьох галузей знань: правознавство, філософія, політологія, соціологія, історія та інші науки приділяють значну увагу цій категорії. Будь-які суспільні відносини, що є предметом регулювання права, тісно пов'язані з інформацією [7, с. 26].

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та інформації, які суттєво впливають на людину й суспільство, пов'язані з ними нові соціальні явища, вимагають упорядкування цієї сфери відносин. Відтак сьогодні в правовій системі України сформувалась самостійна публічна галузь права – інформаційне право. Предметом правового регулювання зазначеної галузі є інформаційні відносини, тобто відносини, що

виникають при здійсненні інформаційних процесів – виробництва, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, передачі, розповсюдження та споживання інформації.

Для суб'єктів інформаційних правовідносин важливе розуміння значення інформації, що передається в нормативно-правовому акті.

Законодавче визначення поняття «інформація» наведено у статті 1 Закону України «Про інформацію», відповідно до якого інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [8]. Аналогічне нормативне визначення цієї категорії закріплено в частині 1 статті 200 Цивільного кодексу України [9]. Більш деталізовану дефініцію поняття «інформація» законодавець сформулював в Законі України «Про захист економічної конкуренції»: «інформація – відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості» (ст. 1 Закону [8]).

Інформація має специфічні юридичні властивості. За змістом вона може бути: про особу (фізичну чи юридичну), довідково-енциклопедичного характеру, про стан довкілля (екологічна інформація), про товари (роботи, послуги), науково-технічна, статистична, соціологічна та ін.

Правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації) визначається законодавством України та міжнародними договорами України. Інформація про стан навколишнього середовища, за винятком інформації про розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом.

Правовий механізм реалізації цього права визначається профільними для інформаційної сфери Законами України: «Про інформацію» [8] та «Про доступ до публічної інформації» [11]. У названому Законі серед основних принципів охорони навколишнього природного середовища зазначено принцип «гласності і демократизму при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду» (п. «ж» ст. 22 Закону) [11].

Все ж ключовим моментом для розвитку екологічного інформування про стан довкілля стало запровадження відповідно до статті 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, метою створення якої є збір, обробка, збереження та аналіз інформації про навколишнє природне середовище, прогнозування його змін та розробка науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень [12]. Основними джерелами екологічної інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри у галузі охорони і використання природних ресурсів, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами (ч. 2 ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього середовища») [12].

Окрім того, стаття 25¹ Закону України «Про охорону навколишнього середовища») покладає обов'язок екологічного інформаційного забезпечення на центральний орган виконавчої влади (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля)), що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, органи місцевого самоврядування. Інформація про стан довкілля може мати позитивний характер, містити відомості про норми екологічного права, інституції (державні, самоврядні, громадські), які залучені у сферу регулювання суспільних відносин у галузі охорони природи, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Доступ до цієї інформації є відкритим. Разом з тим, підприємства, установи та організації, діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей, зобов'язані забезпечувати вільний доступ населення до інформації про стан навколишнього природного середовища [12].

Екологічне інформаційне забезпечення, у тому числі і у питаннях стану і змін клімату здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень шляхом:

а) підготовки центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, і подання на розгляд Верховної Ради України щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, а після її розгляду Верховною Радою України - опублікування окремим виданням та розміщення в системі Інтернет;

б) щорічного інформування Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями відповідних рад та населення про стан навколишнього природного середовища відповідних територій;

в) систематичного інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей;

- г) негайного інформування про надзвичайні екологічні ситуації;
- г) передачі інформації, отриманої в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації;
- д) забезпечення вільного доступу до екологічної інформації та інформації про стан і зміни клімату, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах (ч. 2 ст. 25⁻¹ Закону України «Про охорону навколишнього середовища») [12].

Таким чином держава реалізує через уповноважені органи свій обов'язок перед громадянським суспільством та сприяє інформуванню суспільства про стан довкілля шляхом надання доступу до екологічної інформації.

Право на екологічну інформацію може бути абсолютним (у випадках безспірного надання відповідної інформації за запитом) та відносним (коли особа стає учасником еколого-інформаційних відносин, збирає її, поширює тощо).

Порушене право на екологічну інформацію та інформацію про стан і зміни клімату має бути поновлено. Законом «Про інформацію» (ст. 49) передбачено відшкодування матеріальної та моральної шкоди у судовому порядку. За порушення цього права передбачена адміністративна (ст. 91-4 (Кодексу України про адміністративні порушення - КУпАП [13]) та кримінальна (ст. 238 КК України [14]) відповідальність.

На сучасному етапі розвитку суспільства інформація про стан довкілля, зокрема про проблеми впливу глобальних змін клімату на екосистему Землі, про їхнє відвернення та пом'якшення виходять на перший план як на міжнародному, так і на національному рівнях. Саме тому особливої актуальності набуває завдання, пов'язане з виробленням концептуальних підходів до вирішення зазначених проблем у контексті Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (1992 р.) [15], вимог Кіотського протоколу (1997 р.) [16] та Паризької угоди про зміну клімату (2015 р.) [17], інших джерел міжнародного та національного законодавства.

Зміна клімату є однією з найбільш важливих та складних проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища, яка спіткала людство в останнє століття. Як показують дослідження, проблема захисту клімату зумовлена насамперед реакцією довкілля та змінами клімату на підвищення концентраційних парникових газів в атмосфері, яке у кінцевому рахунку призведе до глобального потепління на планеті. У сучасних умовах це є результатом безпосередньої техногенної діяльності людини, функціонування транспорту, енергетики, промисловості та ін. Окрім цього, деякі види антропогенної діяльності теж сприяють розвитку парникового ефекту, зокрема, необґрунтоване вирубування лісів, внаслідок якого вивільнюється двоокис вуглецю, що в них нагромаджений.

Відомо, що процеси зміни клімату так чи інакше безпосередньо пов'язані із змінами якісного стану атмосфери, який може погіршуватись внаслідок порушення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря, тобто порушення гранично допустимого максимального вмісту забрудників, а також гранично допустимих рівнів впливу акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних і біологічних чинників.

Значний обсяг викидів забрудників та їхня сукупність здійснюють стаціонарні та пересувні джерела забруднення атмосфери [18, с. 291]. Зменшення викидів парникових газів в атмосферу та обмеження інших негативних чинників впливу на атмосферне повітря може бути пов'язане із застосуванням у промисловості нових екологічно чистих технологій, розвитком альтернативної енергетики, певними обмеженнями для транспорту, активізацією заліснення територій, посиленням контролю за лісовими пожежами та ін. У цих умовах важливого значення набувають попереджувальні заходи, реалізація яких даватиме змогу прогнозувати, запобігати чи зводити до мінімуму причини зміни клімату і пом'якшення його негативних наслідків.

Підписання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату на планеті представниками більшості країн світу свідчить про те, що відповідні процеси є нагальною загрозою не тільки стану навколишнього природного середовища на усій Землі, а й економічному розвитку людства. Ця конвенція є визнанням загального занепокоєння світової спільноти про глобальний характер змін клімату, що потребує максимально широкого міжнародного співробітництва та участі всіх країн у діяльності з ефективного міжнародного реагування на зміну клімату та пом'якшення наслідків такого процесу.

Рамкова Конвенція про зміну клімату зобов'язує Сторони проводити національну політику і вживати відповідні заходи у пом'якшенні наслідків зміни клімату шляхом обмеження своїх антропогенних викидів парникових газів і захисту та підвищення якості своїх поглиначів і нагромаджувачів парникових газів [15].

Головна мета Рамкової конвенції полягає в «стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускає би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему» [15]. Україна підписала Конвенцію в червні 1992 р., ратифікувала її в жовтні 1996 р. [19], а у серпні 1997 р. стала Стороною Конвенції. Згідно з цим документом Україна прийняла 1990 р. як базовий для оцінювання антропогенних емісій вуглекислого газу та інших парникових газів, які не контролюються відповідно до Монреальського протоколу.

Аналіз чинного екологічного законодавства України свідчить, що воно залишається на сьогодні значною мірою достатньо ефективним регулятором запобігання негативним наслідкам змін клімату. Зокрема, як ми уже зазначали, згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [12], з метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього

природного середовища, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система моніторингу навколишнього природного середовища.

Об'єкти, які шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, які потрапляють у навколишнє природне середовище і зумовлювати зміни клімату, види й обсяги шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на навколишнє природне середовище і можливими змінами клімату, незалежно від часу введення їх у дію, мають бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих чинників, а також приладами контролю за кількістю і складом забрудників та за характеристиками шкідливих чинників. Суб'єкти еколого-правових відносин, які розміщують, проєктують, будують, реконструюють, технічно переоснащують, вводять у дію підприємства, споруди та інші об'єкти, а також виконують досліду діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища та клімат, подають спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органам на місцях відповідну заяву про таку діяльність.

Заборонено вводити у дію підприємства, споруди та інші об'єкти, на яких не забезпечено у повному обсязі дотримання всіх екологічних вимог щодо захисту клімату або не забезпечено можливість здійснення заходів, передбачених у проєктах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення). Закон зобов'язує підприємства, установи, організації та громадян дотримуватися правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їхнього росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів для того, щоб не допустити забруднення ними або їхніми складниками навколишнього природного середовища і продуктів харчування.

Особливі вимоги стосуються господарюючих суб'єктів, що здійснюють проєктування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального. Вони зобов'язані розробляти і реалізовувати комплексні заходи щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, які містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, дотримання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забрудників та дотримання встановлених рівнів фізичних впливів. Виробництво й експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів та установок, у викидах та скидах яких вміст забрудників перевищує встановлені нормативи, забороняють. Названим вище законом врегульовано й інші проблеми, які так чи інакше пов'язані з дотриманням вимог екологічної безпеки у процесі господарської діяльності, що може негативно впливати на стан атмосфери, а отже викликати і можливі зміни клімату.

Принципові положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [12], які стосуються захисту клімату, конкретизовано у Законі України «Про охорону атмосферного повітря» [20], який визначає правові й організаційні засади охорони атмосферного повітря та напрями запобігання шкідливому впливу забрудненого атмосферного повітря на здоров'я людей і довкілля. Діяльність господарюючих суб'єктів, яка безпосередньо спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, може здійснюватися лише за наявності у суб'єктів відповідних дозволів, однак реалізація цього положення вимагає ухвалення відповідного нормативного правового акту (наприклад, постанови Кабінету міністрів України), яким було б визначено конкретний перелік тих видів діяльності, що можуть впливати на погоду і клімат та встановлено обмежувальний режим їхнього здійснення, як це було зроблено щодо використання небезпечних хімічних речовин у господарській діяльності (маємо на увазі затверджений Постановою Кабінету Міністрів України Перелік особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню [21] та ін.

Отже, національне законодавство та ряд актів міжнародного екологічного права складають на сьогодні відповідну нормативну базу, здатну забезпечити ефективну діяльність інституційної системи у галузі захисту клімату та належного інформування суспільства про стан довкілля, стан і зміни клімату, гарантувати реалізацію права людини на екологічну інформацію та інформацію про стан клімату і його можливі зміни, а також гарантувати доступ до такої інформації.

Список використаних джерел:

1. Філософський енциклопедичний словник / під головною редакцією В. І. Шинкарука. К. : Абрис, 2002. 742 с.
2. Сучасний словник іншомовних слів : бл. 20 тис. слів і словосполучень / уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2006. 789 с.
3. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.

4. Брижко В. М. Правовий механізм захисту персональних даних: монографія / за заг. ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного. К.: Парламентське видво, 2003. 120 с.
5. Kostytsky V. Scientific ideas, legal progress, scientific legal doctrine: searching for the optimal power model in the modern state. European science. Európska Veda. Scientific journal. Vedecký časopis, Podhájska, Vol. 4., 2019, pp. 47-50.
6. Костицький Василь. Поділ влади у контексті теолого-соціологічного праворозуміння (нариси правої теорії): монографія / В. Костицький. Одеса:Видавничий дім «Гельветика», 2023. 192 с.
7. Костецька Т.А. Інформаційне право України: навч. посіб. К.: КНТЕУ, 2009. 170 с.
8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1136>
10. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#n10>
11. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
12. Про охорону навколишнього середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
15. Рамкова Конвенція про зміну клімату: прийнята Конференцією ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text
16. Кіотський кліматичний протокол 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text
17. Паризька угода про зміна клімату: 21 Конференції сторін Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 12 грудня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161?find=1&text=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4#Text
18. Шульга М.В. Національні правові аспекти зміни клімату. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.15. С. 291-297.
19. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату: Закон України від 29.10.1996 № 435/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-%D0%B2%D1%80#Text>
20. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
21. Перелік особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає іцензуванню: постанова Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-98-%D0%BF#Text>